Iryna Tsilynko
email: itsilynko@wsb-nlu.edu.pl
ORCID: 0009-0006-7115-8755
Wyższa Szkoła Biznesu – National Louis University

Etyczne aspekty badań z udziałem dzieci i młodzieży

Ethical Aspects of Research Involving Children and Adolescents

DOI: 10.66935/978-83-65926-16-6.05

© 2025 Iryna Tsilynko
Praca opublikowana na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0).
Treść licencji dostępna jest pod adresem: https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.pl

Cytuj jako: Tsilynko, I. (2025). Etyczne aspekty badań z udziałem dzieci i młodzieży. W: J. Felczak (red.), *Przekraczanie granic między sferami egzystencji* (T. 1). (s. 77-87). Wydawnictwo WSB-NLU.

Streszczenie: Artykuł przedstawia kompleksową analizę etycznych aspektów prowadzenia badań naukowych z udziałem dzieci i młodzieży. Ze względu na szczególną wrażliwość tej grupy uczestników, badania wymagają ścisłego przestrzegania zasad ochrony praw i dobrostanu dziecka. Omówiono ramy prawne, w tym konwencję o prawach dziecka, deklarację Helsińską oraz krajowe regulacje dotyczące zgody, poufności i bezpieczeństwa uczestników. Szczególną uwagę poświęcono procedurom uzyskiwania świadomej zgody rodziców i assentu dziecka, minimalizowaniu ryzyka fizycznego i psychicznego, ochronie danych osobowych oraz dostosowaniu metod badawczych do wieku i rozwoju poznawczego uczestników.

Abstract: The article provides a comprehensive analysis of the ethical aspects of conducting scientific research involving children and adolescents. Due to the particular vulnerability of this group, such studies require strict adherence to principles protecting the rights and well-being of participants. The paper discusses legal frameworks, including the United Nations Convention on the Rights of the Child, the Declaration of Helsinki, and national regulations concerning consent, confidentiality, and participant safety. Special attention is given to procedures for obtaining parental consent and child assent, minimizing physical and psychological risks, protecting personal data, and adapting research methods to the developmental stage and cognitive abilities of participants.

Słowa kluczowe: etyka, wrażliwość, poufność, badania dzieci i młodzieży.

Keywords: ethics, sensitivity, confidentiality, research on children and adolescents.

Wprowadzenie

Badania naukowe z udziałem dzieci i młodzieży odgrywają kluczową rolę w rozwoju wiedzy w dziedzinach, takich jak psychologia, pedagogika, medycyna czy nauki społeczne. Wyniki takich badań umożliwiają lepsze rozumienie procesów rozwojowych, potrzeb edukacyjnych, stanu zdrowia oraz dobrostanu psychicznego najmłodszych. Jednocześnie uczestnicy w tym wieku stanowią grupę szczególnie wrażliwą, zarówno pod względem fizycznym, jak i emocjonalnym, co wymaga od badaczy szczególnej ostrożności oraz ścisłego przestrzegania zasad etyki naukowej.

Etyka badań z dziećmi i młodzieżą obejmuje szereg aspektów, w tym uzyskiwanie świadomej zgody rodziców i assentu dziecka, minimalizowanie ryzyka fizycznego i psychicznego, ochronę poufności danych oraz stosowanie metod badawczych adekwatnych do wieku i możliwości poznawczych uczestników. Ponadto niezbędne jest przestrzeganie międzynarodowych i krajowych regulacji prawnych oraz standardów etycznych, takich jak Konwencja o prawach dziecka czy Deklaracja Helsińska.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie kompleksowej analizy etycznych wyzwań w badaniach z udziałem dzieci i młodzieży oraz omówienie najlepszych praktyk zapewniających bezpieczeństwo, ochronę praw uczestników i rzetelność naukową badań. Artykuł uwzględnia zarówno teoretyczne podstawy etyki badań, jak i praktyczne wskazówki dla badaczy planujących projekty z udziałem najmłodszych uczestników.

Badania naukowe z udziałem dzieci i młodzieży muszą być prowadzone w zgodzie z określonymi normami prawnymi i etycznymi, które mają na celu ochronę uczestników badania. Ze względu na ich ograniczoną zdolność do samodzielnego podejmowania decyzji i większą wrażliwość emocjonalną, dzieci stanowią grupę wymagającą szczególnej ochrony. Ramy prawne i etyczne badań obejmują zarówno przepisy międzynarodowe, jak i krajowe regulacje oraz standardy określone przez instytucje naukowe i komisje etyczne.

Dokumenty regulujące prawa dzieci i młodzieży

Podstawowym dokumentem regulującym prawa dzieci jest **Konwencja o prawach dziecka.** Dokument ten gwarantuje dzieciom prawo do ochrony, ale również prawo do wyrażania swojego zdania w kwestiach, które ich dotyczą, w tym udziału w badaniach naukowych. W kontekście badań naukowych Konwencja podkreśla potrzebę zapewnienia bezpieczeństwa oraz poszanowania godności i autonomii dzieci.

Kolejnym istotnym dokumentem jest **Deklaracja Helsińska,** która określa standardy prowadzenia badań medycznych i psychologicznych z udziałem ludzi, w tym osób należących do grup wrażliwych. Deklaracja nakłada obowiązek minimalizowania ryzyka oraz zapewnienia odpowiedniej zgody uczestników lub ich opiekunów.

Poza Konwencją o prawach dziecka i Deklaracją Helsińską współczesne standardy metodologiczne i etyczne badań z udziałem dzieci wyznaczają także wytyczne Ethical

Research Involving Children (ERIC), międzynarodowe wytyczne CIOMS dotyczące badań z udziałem ludzi oraz, w zakresie ochrony danych osobowych, przepisy RODO. Dokumenty te przenoszą akcent z samego uzyskania formalnej zgody na podmiotowość, dobrostan i bezpieczeństwo dziecka jako uczestnika badania.

W wielu krajach badania z udziałem dzieci i młodzieży regulowane są odrębnymi przepisami prawnymi. Przykładowo w Polsce regulacje te wynikają m.in. z:

- Ustawy o ochronie zdrowia psychicznego,
- Ustawy o ochronie danych osobowych,
- wewnętrznych regulaminów uczelni i instytutów badawczych dotyczących badań z udziałem osób niepełnoletnich.

Przepisy te określają obowiązki badacza w zakresie uzyskiwania zgody rodziców lub opiekunów prawnych, informowania uczestników o celu i procedurach badania, zapewnienia poufności danych oraz możliwości wycofania się z badania w każdym momencie.

Jak wskazuje P. Bunio-Mroczek (2021), badania dzieci i dzieciństwa prowadzone były od dawna, przede wszystkim w obszarze nauk medycznych, psychologii (rozwojowej), pedagogiki, również socjologii, ale długo były to badania „nad" dziećmi, a nie „z" dziećmi lub „dla" dzieci. Dziecko traktowano bardziej w kategorii przedmiotu niż podmiotu badania, co było rezultatem „utrwalonej kulturowo tendencji do bagatelizowania i dewaluowania pozycji nieletnich" (Lisek-Michalska, 2012, s. 40), czyli wynikało z ogólnych tendencji do postrzegania roli i pozycji dziecka w społeczeństwie.

Specyfika badań z udziałem dzieci i młodzieży

Etyka badań „wrażliwych"

Dzieci i młodzież zaliczani są do grupy badanych „wrażliwych" „nieuprzywilejowanych", z którymi prowadzi się tak zwane badania „wrażliwe". „Wrażliwym" uczestnikom badań przede wszystkim trzeba zapewnić bezpieczeństwo oraz poczucie dobrostanu w czasie procesu badawczego i po nim. Jolanta Lisek-Michalska (2012) za dwie najistotniejsze kwestie etyczne występujące w badaniach z dziećmi uważa problem uzyskania ich świadomej zgody oraz zapewnienie badanym anonimowości i poufności. Oczywiście owych problematycznych kwestii w obszarze badań skoncentrowanych na dzieciach jest więcej, zwłaszcza, jeżeli przyjmiemy, że w obszarze badań społecznych mamy do czynienia z różnymi rodzajami etyki.

Jak wskazuje Anna Witeska-Młynarczyk (2018), obok etyki proceduralnej obejmującej właśnie sprawy związane ze świadomą zgodą na udział w badaniu oraz zapewnieniem badanym anonimowości/poufności można jeszcze wyróżnić etykę w praktyce, inaczej etykę sytuacyjną, wymagającą podejmowania decyzji w sytuacjach nieprzewidzianych, czasami nie do końca określonych, niejasnych oraz etykę relacyjną odnoszącą się do relacji między badanym a badaczem, które powinny opierać się na szacunku, godności, wzajemnym porozumieniu.

Kwestie anonimowości i poufności w badaniach społecznych są szeroko dyskutowane i dobrze udokumentowane w wielu opracowaniach, w tym o charakterze podręcznikowym. Są również sygnalizowane w kodeksach etycznych badaczy społecznych, np. *Kodeks etyki socjologa* Polskiego Towarzystwa Socjologicznego, *Code of Ethics* Amerykańskiego Towarzystwa Socjologicznego, *Statement of Ethical Practice* Brytyjskiego Towarzystwa Socjologicznego.

Skomplikowana i niejednoznaczna w wymiarze etycznym może okazać się sytuacja, w której badacz w czasie badania dowiaduje się, że biorącym udział w badaniu dzieciom grozi niebezpieczeństwo, doznają krzywdy z czyjejś strony, cierpią. Jako dorosła osoba badacz zmuszony jest podjąć decyzję czy złamać zasady anonimowości i poufności badania, zawodząc zaufanie, którym obdarzyli go badani, czy też zachować informację dla siebie, pozostawiając dzieci same sobie w trudnej, czasami dramatycznej sytuacji.

Inną etycznie wrażliwą kwestią związaną z poufnością, na którą być może rzadziej zwraca się uwagę, jest możliwość ujawnienia przez uczestników badań informacji wrażliwych o innych osobach (np. członkach rodziny, sąsiadach, członkach lokalnej społeczności). W czasie badania może dojść do naruszenia prywatności innych osób spoza bezpośredniego grona uczestników badania. W czasie badań z udziałem dzieci dziecko może przedstawić „wrażliwe dane" dotyczące rodziców, dziadków, sąsiadów, nauczycieli, kolegów i koleżanek lub innego badacza, z którym miało wcześniej do czynienia.

Według Maciejewska-Mroczek (2018), takie sytuacje w badaniach jakościowych są nieuniknione, a jednocześnie bardzo problematyczne, zarówno dla osób prowadzących badanie, jak i w nich uczestniczących. Choć zachowanie uczestników badań w dużej mierze znajduje się poza kontrolą badacza, zalecane jest uświadamianie badanych, że w trakcie badania mogą naruszyć prywatności osób, na temat których się wypowiadają. Wydaje się zatem, że osoby realizujące badania z udziałem dzieci powinny być przygotowane na przeprowadzenie krótkiej rozmowy na temat udzielania przez dzieci informacji o znajomych, członkach rodziny, nauczycielach i innych osobach. Zasadę ochrony prywatności innych można zaproponować jako element kontraktu zawieranego z uczestnikami badania przed jego rozpoczęciem.

Podejście jakościowe w badaniach „wrażliwych"

Za najodpowiedniejsze do badań z udziałem „wrażliwych" badanych, którymi są dzieci, uważa się metody i techniki jakościowe. W badaniach jakościowych badacz ma możliwość „dostrojenia się" do badanego. Metody i techniki jakościowe są otwarte, mało ustrukturyzowane, elastyczne, mogą być na bieżąco dostosowywane do sytuacji, ich scenariusze mogą być płynnie zmieniane, modyfikowane w odpowiedzi na przebieg spotkania z badanymi i ich kondycję w danym momencie. Podejście jakościowe umożliwia poznanie i zrozumienie sposobów doświadczania rzeczywistości przez badanych.

Prowadząc badania z udziałem dzieci jako badaczy, bezwzględnie należy pamiętać o następujących dziesięciu kwestiach:

1. rola dzieci i cel ich zaangażowania w proces badawczy powinny być dokładnie sprecyzowane;
2. wszyscy uczestnicy projektu badawczego powinni zgadzać się co do tego, które dzieci i dlaczego akurat one biorą udział w projekcie badawczym;
3. dzieci, a także dorośli sprawujący nad nimi opiekę, powinni wyrazić zgodę na udział w przedsięwzięciu badawczym;
4. praca, którą dzieci wykonują w badaniu, powinna zostać uznana i doceniona, a dzieci powinny uzyskać za nią tylko korzyści niematerialne, np. w postaci możliwości zwiększenia swoich kompetencji, poszerzenia umiejętności, doświadczenia czegoś ciekawego i rozwijającego, uzyskania zaświadczenia o szkoleniu czy certyfikatu uczestnictwie w projekcie, ale również wymierną materialną rekompensatę za czas i wysiłek włożony w badanie w postaci pieniędzy lub bonów zakupowych – to powinno zostać uzgodnione z nimi i ich dorosłymi opiekunami;
5. zadania przydzielanie dzieciom powinny być odpowiednie dla nich i możliwe przez nie do wykonania, dostosowane do ich przekonań, wieku, możliwości oraz wybrane z uwzględnieniem czynników o charakterze społecznym i kulturowym;
6. używany przez członków zespołu badawczego język, metody i cały przebieg procesu badawczego powinny być zrozumiałe dla dzieci;
7. dzieci powinny otrzymać właściwe wsparcie, ułatwiające im udział w badaniu w roli badaczy w wymiarze praktycznym (umiejętności, wiedza, inne potrzebne zasoby) oraz dyskursywnym (refleksja na temat władzy, praw, pojęć i perspektyw badawczych);
8. należy wciąż upewniać się, że w trakcie badania dzieciom nie dzieje się krzywda, nie są wykorzystywane, nie jest na nie wywierana presja ani nie są do niczego zmuszane oraz że nie są poddawane manipulacjom ze strony dorosłych;
9. należy stworzyć system wsparcia dzieci i badaczy, z którego można w razie potrzeby szybko skorzystać;
10. trzeba zadbać o to, żeby wspólnie z dziećmi ustalić, jak bardzo badanie oraz one same jako badacze mogą zaingerować w życie badanych – innych dzieci.

Dodatkowo, prowadząc badania, do których włącza się dzieci w roli badaczy, należy pamiętać, że to dorośli, nie dzieci, są odpowiedzialni za proces badawczy na każdym z jego etapów (Jones 2004).

Ochrona dziecka w procesie badawczym

Jak pisze, Lisek-Michalska (2012), podczas gdy podstawowe kwestie etyczne (ochrony godności, szacunku dla autonomii, przysparzania korzyści badanym, rzetelności i legalności procesów) pozostają takie same dla badań tak z udziałem dzieci, jak i dorosłych, są jeszcze inne problemy do rozwiązania, gdy badania dotyczą dzieci. Na skutek zmiany sposobu postrzegania dziecka odstąpiono od wcześniejszej praktyki, w której zgoda na uczestnictwo dziecka w projekcie zależała wyłącznie od jego rodziców lub opiekunów prawnych. To nowe podejście sformułowano już w Deklaracji Helsińskiej.

Procedura uzyskiwania świadomej zgody w badaniach z udziałem dzieci zakłada, że dziecku przekazywany jest komplet informacji na temat badania, gdyż tylko wówczas jego zgoda ma rzeczywiście świadomy charakter i może ono podjąć dobrowolnie decyzję. Należy zadbać o to, by dziecko wiedziało, iż może się w każdej chwili wycofać.

Obecnie w praktyce badawczej (również w odniesieniu do badań medycznych) funkcjonują trzy powszechnie uznane modele uzyskiwania zgody osób niepełnoletnich na uczestnictwo w badaniu. Po pierwsze dzieci, nazywane czasem „dojrzałymi nieletnimi", mogą podjąć całkowicie samodzielną decyzję. Po drugie, niektóre dzieci mogą wyrazić wstępną zgodę, która musi być zaakceptowana ze względu na wiek lub stadium rozwoju, kiedy nie mogą samodzielnie o sobie zadecydować i wówczas zgoda rodziców/opiekunów prawnych jest bezwzględnie konieczna. Takie podejście wydaje się najbardziej uwzględniać ewolucję stopnia autonomii jednostki, ale jednocześnie stawia wiele problemów przed badaczami-praktykami, chociażby dotyczących nierównomiernego rozwoju dzieci, ewoluowania ich kompetencji i tym samym zdolności do podejmowania decyzji na swój temat.

Standardy etyczne Brytyjskiego Towarzystwa Socjologicznego (BSA) zakładają, że badanie poprzedzone jest dobrowolnie złożonym oświadczeniem świadomej zgody uczestników, którego podstawę stanowi akceptacja kompletnych i właściwie zrozumianych informacji przez potencjalnego badanego. Szczególnej uważności wymaga to wówczas, gdy uczestnikami są dzieci.

National Children's Bureau oczekuje, że badacz dostarczy dziecku wszystkich informacji na temat badania, które są potrzebne do podjęcia decyzji o uczestnictwie. Taki kompletny zestaw powinien obejmować następujące informacje:

- o czym jest badanie,
- kto je realizuje,
- kto je finansuje,
- dokładny opis oczekiwań skierowanych do uczestników, np. przykłady kwestionariuszy, liczba osób uczestniczących w wywiadzie (grupowym),
- jak będą rejestrowane odpowiedzi – zapisywane, nagrywane audio czy wideo,
- jak będą opracowywane materiały (włącznie z materiałami poufnymi),
- jaki stopień anonimowości i konfidencjonalności jest zapewniony,
- jak zostaną wykorzystane uzyskane informacje,
- kto zapozna się z rezultatami badania,
- jakie korzyści odniosą uczestnicy i/albo społeczeństwo z tych badań,
- prawo do odmowy udziału bez żadnych konsekwencji,
- prawo do przerwania udziału z jakiegokolwiek powodu bez żadnych konsekwencji.

Zdaniem twórców tego dokumentu bardzo istotne jest, aby po uzyskaniu zgody od opiekunów dzieci starać się zakładać, że zgoda dyrektora szkoły lub kierownika jednostki, w której badanie ma się odbyć, jest równoważna i zastępuje zgodę poszczególnych dzieci. Wszystkie dzieci mające uczestniczyć w badaniu powinny otrzymać na piśmie

kompletne informacje sformułowane w sposób dla nich zrozumiały. Ponadto powinny dysponować numerem telefonicznym do badacza, gdyby potrzebowały odpowiedzi na dodatkowe pytania. Takie dane powinny być udostępnione dzieciom w celu podjęcia przez nie decyzji, czy chcą wziąć udział w projekcie.

Komisja Badań Etyki UCL (University College London) w opracowaniu zwraca uwagę, aby – gdy uczestnikiem jest dziecko – we właściwy sposób realizować w praktyce przyjęte zasady etyczne. Zatem informacje przedstawione dziecku i rodzicom powinny zawierać dokładny opis planowanego przebiegu przedsięwzięcia, w którym dziecko ma wziąć udział, powinny wyraźnie dawać dziecku wybór w kwestii jego uczestnictwa, powinny zapewnić brak jakichkolwiek negatywnych konsekwencji w przypadku odmowy dziecka lub w razie jego wycofania się z badania w dowolnym momencie. Ponadto zaleca się w tym dokumencie, aby wszystkie informacje były przekazane dziecku w taki sposób, aby było w stanie je właściwie zrozumieć, używając w razie potrzeby na przykład pomocy wizualnych.

Zgoda rodziców jest wymagana, gdy dziecko nie jest w stanie zrozumieć implikacji udziału w badaniu lub gdy jest traktowane jako niezdolne do wyrażenia zgody samodzielnie. Chociaż wyrażenie zgody przez dziecko jest wskazane, prawo do decydowania w jego imieniu mają tylko jego prawni opiekunowie, jeśli to możliwe, należy uzyskać zgodę obojga rodziców/opiekunów prawnych. W przypadku braku zgody jednego z rodziców na udział w badaniu dziecka, które samodzielnie nie jest w stanie podjąć takiej decyzji, Komisja Etyki może uniemożliwić włączenie dziecka do badań. Badacze powinni wykorzystać swoje umiejętności tak, by podawane informacje pozostawały dla dziecka zrozumiałe, oraz samemu osądzić, czy dziecko jest w stanie zrozumieć zadawane mu pytania.

Co do zasady, zwłaszcza w przypadku młodszych dzieci, czynności badawcze powinny odbywać się w obecności osoby dorosłej. W badaniach z nastolatkami – szczególnie nad tematami wrażliwymi – obecność opiekuna nie zawsze jest wskazana i bywa sprzeczna z zasadą poufności wobec uczestnika. Natomiast bez względu na wiek dziecka, gdy prosi się o zgodę na przeprowadzenie wywiadu z dzieckiem, należy osobie za nie odpowiedzialnej przedstawić wszelkie informacje potrzebne do podjęcia adekwatnej decyzji w kwestii tego pozwolenia. Jeżeli nie jest możliwe, aby ta osoba słyszała rzeczywiście zadawane dziecku pytania, należy przedstawić jej tematykę i ogólny charakter wywiadu, łącznie z wytłumaczeniem potencjalnie drażliwych lub mogących wywołać zażenowanie pytań. Dane personalne tej osoby dorosłej należy zanotować, ale nie jest konieczne, aby ta zgoda została udzielona pisemnie.

Zatem we współcześnie prowadzonych badaniach, dziecko i jego opiekunowie przed wyrażeniem zgody na badanie powinni zostać szczegółowo i w zrozumiałej dla nich formie poinformowani o charakterze przedsięwzięcia badawczego, powinni mieć świadomość prawa do odmowy i wycofania się z badania, niezwiązanego z jakimikolwiek konsekwencjami dla dziecka czy rodziny. Praktyczna realizacja tych zasad wymaga konkretnych działań ze strony badacza, które wpływają na przebieg procedury badawczej. Dylematy związane ze specyfiką zasad etyki badawczej w przypadku badań z udziałem

nieletnich w znacznym stopniu wynikają z próby ustalenia, w jakim zakresie i w jakim stopniu dzieci są uważane za podobne lub różne od dorosłych.

W takim kontekście na pierwszy plan wysuwa się kwestia ich fizycznej słabości, relatywnie niskiego poziomu kompetencji (w tym brak umiejętności oddzielenia prawdy od fikcji), wysokiego poziomu wrażliwości i wynikającego z tego uzależnienia od osób dorosłych. Przekonanie o braku odpowiednich kompetencji do samodzielnego podejmowania przez dzieci decyzji o uczestnictwie w badaniu oraz powątpiewanie w wartość uzyskanych od takich uczestników informacji czasem przyjmuje skrajną postać. Można mówić o co najmniej czterech okolicznościach, które generują większy poziom zagrożenia wtedy, gdy uczestnikiem badania jest dziecko.

Po pierwsze, ze względu na ograniczone kompetencje i doświadczenia życiowe, dzieci mogą mieć większe trudności niż dorośli ze zrozumieniem specyfiki procesu badawczego. Abstrahując od indywidualnych różnic rozwojowych, można przyjąć, że im młodsze dziecko, tym bardziej abstrakcyjnym przedsięwzięciem jest dla niego badanie społeczne. Tym samym jego zdolność do właściwego zrozumienia procedury świadomej zgody, prawa do rezygnacji z udziału w badaniu oraz prawa do zachowania prywatności jest mocno ograniczona. Z tych powodów dzieci zwykle mają niewielką kontrolę nad wieloma kluczowymi aspektami ich udziału w badaniach, które są gwarantowane dorosłym uczestnikom.

Po drugie, osoby niepełnoletnie są zdecydowanie bardziej niż dorośli podatne na wpływy zewnętrzne. Ich doświadczenia życiowe w wielkim stopniu mają charakter zinstytucjonalizowany (rodzina, szkoła), co znacznie wpływa na ograniczenie ich prawa do samodzielnej decyzji w kwestii uczestnictwa w badaniach. Mimo odczuwanej niechęci do udziału w badaniu, jeśli zgodę w tej sprawie podjęli rodzice lub nauczyciele, dziecku jest trudno odmówić.

Po trzecie, dzieci jako uczestnicy badania mają podwójny status prawny – z jednej strony bowiem zaleca się ich szczególną ochronę, a z drugiej strony – posiadają ograniczone prawa. Z tego powodu odpowiedzialni za nie dorośli mają tendencję do podejmowania w imieniu dzieci decyzji nie tylko dotyczących ich uczestnictwa w badaniach, ale także w takich kwestiach, jak upublicznianie materiałów badawczych i uzyskiwanie bezpośrednich korzyści z udziału w badaniach. Zakłada się, że rodzice podejmują działania najlepsze z punktu widzenia interesów ich dzieci, ale przecież nie zawsze tak jest.

I wreszcie po czwarte, udział w niektórych typach badań wiąże się z narażeniem uczestnika na naruszenie jego autonomii, na stres i inne niekorzystne konsekwencje, które w przypadku, gdy uczestnikami są niedojrzałe dzieci, mogą być znacznie poważniejsze. Ogólnie przyjmuje się, że wrażliwość dziecka i podatność na skrzywdzenie zmniejsza się wraz z wiekiem, ale nie jest to reguła, gdyż czasem może być odwrotnie, np. zapytanie słabego ucznia –nastolatka o jego szkolne osiągnięcia niesie większe zagrożenie dla jego własnego wizerunku, niż gdyby takie pytanie zadać kilkuletniemu dziecku, które dopiero zaczyna naukę w szkole.

Anna Brzezińska i Zuzanna Toeplitz (2007, s. 323-326) w książce o dylematach etycznych w badaniach psychologicznych z dziećmi powołują się na standardy etyczne

badań z udziałem dzieci amerykańskiego *Society for Research in Child Development* (Stowarzyszenie Badań nad Rozwojem Dziecka). W badaniach z udziałem dzieci:

1. nie wolno stosować szkodliwych procedur (takich, które mogłyby wywołać fizyczną lub psychiczną krzywdę dziecka);
2. stworzenie warunków różniących się w możliwie największym stopniu od tych panujących w przestrzeni typowej dla sali lekcyjnej tak, by badacz miał możliwość wynegocjowania z dziećmi jak najlepszego wykorzystania dostępnej przestrzeni, choć w ramach strukturalnych ograniczeń miejsca;
3. konieczne jest również uzyskanie zgody na udział dziecka w badaniu od jego rodziców lub innych opiekunów prawnych, przy czym ich odmowa nie może powodować żadnych negatywnych konsekwencji dla dziecka ani dorosłych;
4. konieczne jest uzyskanie zgody wszystkich innych osób biorących udział w badaniu, np. jeżeli dziecko jest obserwowane podczas lekcji w szkole, powinna to być zgoda towarzyszących mu w klasie innych uczniów i prowadzącego lekcję nauczyciela;
5. zachęcające dziecko do udziału w badaniu „wzmocnienia" powinny być wyważone i stosowane proporcjonalne do danej sytuacji;
6. jeżeli w badaniu występuje konieczność celowego wprowadzenia badanego w błąd (np. w przypadku eksperymentu), należy skonsultować pomysł na badanie z innymi ekspertami (pytając, czy na pewno jest to właściwa metoda, jakie są implikacje jej zastosowania), a po badaniu wyjaśnić jego uczestnikom, w jakim celu zostali wprowadzeni w błąd;
7. należy zapewnić badanym anonimowość oraz poufność procesu badawczego; tylko uzgodnione z badanymi informacje mogą zostać użyte przez badaczy w sposób, na który badani wyrazili zgodę;
8. przed rozpoczęciem badania należy zawrzeć kontrakt określający wzajemną odpowiedzialność uczestników procesu badawczego;
9. jeżeli badacz w toku badania dowiaduje się, że dobro dziecka jest zagrożone, należy podjąć właściwe działania; badacz powinien w takiej sytuacji porozmawiać z rodzicami dziecka, opiekunami, innymi ekspertami od spraw dziecka, tak aby dziecku udzielono właściwego wsparcia;
10. jeżeli w toku badań okaże się, że badanie przynosi badanym niepożądane konsekwencje, należy natychmiast wprowadzić takie zmiany, żeby w przyszłości ich unikać lub zaniechać badania;
11. badacza obowiązuje tajemnica zawodowa, czyli jest zobowiązany do utrzymania w tajemnicy informacji o uczestnikach badania, dotyczy to oczywiście również dzieci;
12. badacze mają obowiązek wyjaśnić nieporozumienia, które pojawiły się w trakcie badań;
13. badacze powinni poinformować badanych o wynikach badań w takiej formie, żeby były zrozumiałe dla badanych;
14. badacze, prezentując wyniki swoich badań oraz wynikające z nich rekomendacje, powinni zachowywać ostrożność oraz pamiętać o społecznych, politycznych i ludzkich

konsekwencjach swoich badań i upowszechniania ich wyników. Mogą pojawić się okoliczności, kiedy „wartości ogólnonaukowe lub ogólnoludzkie" usprawiedliwiają zatajenie wyników.

Podsumowanie

Badania naukowe z udziałem dzieci i młodzieży są niezbędne do zrozumienia procesów rozwojowych, potrzeb edukacyjnych oraz zdrowia fizycznego i psychicznego najmłodszych. Jednocześnie uczestnicy ci stanowią grupę szczególnie wrażliwą, wymagającą od badaczy nie tylko wiedzy merytorycznej, ale też wysokiej wrażliwości etycznej. Kluczowym aspektem prowadzenia badań jest respektowanie praw dziecka oraz zapewnienie bezpieczeństwa i dobrostanu uczestników na każdym etapie badania.

Proces etycznego badania zaczyna się od uzyskania świadomej zgody rodziców lub opiekunów, co stanowi formalny wymóg prawny i gwarancję, że rodzice są świadomi celu, procedur i potencjalnych ryzyk związanych z udziałem dziecka w badaniu. Jednak samo prawo do zgody rodziców nie wystarcza – równie istotny jest assent dziecka, czyli jego dobrowolna zgoda na udział. Uwzględnienie opinii i decyzji dziecka zwiększa poczucie kontroli nad sytuacją badawczą, minimalizuje stres i pozwala na bardziej autentyczne zaangażowanie w badanie.

Ochrona dobra dziecka wymaga nie tylko formalnych zgód, ale też starannie zaplanowanych procedur badawczych, które ograniczają ryzyko fizyczne, psychiczne i emocjonalne. Dostosowanie metod badawczych do wieku, poziomu rozwoju poznawczego oraz potrzeb emocjonalnych uczestników jest niezbędne, aby badania były zarówno bezpieczne, jak i wiarygodne. W praktyce oznacza to stosowanie krótszych kwestionariuszy, prostego języka, wsparcia wizualnego lub obecności dorosłych podczas badań wymagających większego zaangażowania dziecka.

Równolegle niezwykle istotna jest ochrona poufności i prywatności uczestników. Dane powinny być anonimowe, a wyniki prezentowane w formie uniemożliwiającej identyfikację dzieci. Takie podejście zwiększa zaufanie rodziców, dzieci i całego społeczeństwa do procesu badawczego, jednocześnie podnosząc wiarygodność naukową uzyskanych wyników.

Rola komisji etycznych i przestrzeganie międzynarodowych oraz krajowych standardów etycznych gwarantuje, że badania prowadzone są w sposób systematyczny, świadomy i odpowiedzialny. Dzięki temu etyczne badania nie tylko chronią prawa i dobro uczestników, ale także przyczyniają się do podniesienia jakości naukowej badań oraz budowania zaufania społecznego do nauki.

Podsumowując, prowadzenie badań z udziałem dzieci i młodzieży wymaga równowagi między dążeniem do postępu naukowego a ochroną praw i bezpieczeństwa najmłodszych. Tylko holistyczne podejście, uwzględniające zarówno aspekty prawne, jak i emocjonalne oraz metodologiczne, pozwala na realizację badań rzetelnych, wartościowych i w pełni etycznych.

Bibliografia

Brzezińska, A. I., Toeplitz, Z. (red.), (2007). *Problemy etyczne w badaniach i interwencji psychologicznej wobec dzieci i młodzieży*. Wydawnictwo Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej „Academica".

Bunio-Mroczek, P. (2021). Badania skoncentrowane na dzieciach, badania z udziałem dzieci, dzieci jako badacze. Etyczne i metodologiczne aspekty badań prowadzonych w nurcie nowej socjologii dzieci i dzieciństwa. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, *17*(4), 6-26. https://doi.org/10.18778/1733-8069.17.4.01

Lisek-Michalska, J. (2012). Etyczne aspekty badan fokusowych z udziałem dzieci i młodzieży. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica, 42*, 33-61. https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.hdl_11089_5451?q=bwmeta1.element.hdl_11089_2556;5&qt=CHILDREN-STATELESS

Maciejewska-Mroczek, E. (2018). Badania grupowe z udziałem dzieci. Aspekty etyczne i praktyczne. W: M. Radkowska-Walkowicz, M. Reimann (red.), *Dzieci i zdrowie. Wstęp do childhood studies* (s. 35-60). Oficyna Naukowa.

Nota o autorze

Iryna Tsilynko – doktor nauk psychologicznych, adiunkt Wydziału Nauk Społecznych i Informatyki WSB-NLU. Zainteresowania badawcze: analiza regulacji emocji, rezyliencji i pomocy psychologicznej.